

FJALË TË ZAKONSHME TË ARDHURA QYSH NGA LASHTËSIA (BUZUKU) TË NGRITUR NË TERMA BAZË TË TERMINOLOGJIVE TEKNIKE SHQIPE (NDËRTIM DHE MEKANIKË)

SOME COMMON WORDS, ORIGINATING AS EARLY AS BUZUKU'S TIME, HAVE BEEN INTEGRATED INTO THE FUNDAMENTAL TERMINOLOGY OF ALBANIAN TECHNICAL FIELDS, INCLUDING CONSTRUCTION AND MECHANICS

Gani S. PLLANA¹

¹* Faculty of Mechanical Engineering, University of Prishtina „Hasan Prishtina“

*Corresponding author e-mail: gani.pllana@uni-pr.edu

Abstract

The particular focus of this paper is the observation of common words, tracing their presence not only in early written texts, such as Buzuku's Meshari (1555), but also in Albanian dictionaries, including Frang Bardhi's dictionary, where a number of words appear that initially functioned as ordinary lexical units and later evolved into terms. Likewise, later dictionaries—both general and terminological—are also taken into consideration in this analysis.

In this paper, particular attention is given to the process of forming terms from common words within technical terminologies (mechanics, electricity, construction). The influence of scientific and technical language on the general literary language is expected to grow stronger in the future, as science and its language increasingly play a decisive role in the overall development of culture. Under the impact of these factors, the terminological lexicon and the general lexicon are drawing closer together, with the intellectualized lexicon - present in both macro-layers—serving as a unifying foundation.

Keywords: *common words, technical terminologies, Albanian terminological formations.*

Përmbledhje

Si objekt me interes të veçantë i këtij punimi është pikërisht vështrimi i fjalëve të zakonshme, qysh nga koha e evidentimit të tyre jo vetëm në tekstet e shkruara, si p.sh. tek Meshari i Buzukut (1555) etj., si edhe të pasqyruara në fjalorët e shqipes si p.sh. nga Fjalori i Frang Bardhit ku takohen një varg fjalësh, të cilat kanë funksionuar si njësi speciale dhe më vonë kanë kaluar në terma. Po kështu bëhen objekt vështrimi edhe fjalorë të tjerë të mëvonshëm si të gjuhës së përgjithshme, ashtu dhe të tipit terminologjik

Në këtë punim, në mënyrë më të theksuar, shqyrtohet me përparësi procesi i formimit të termave nga fjalët e zakonshme, në terminologjitë teknike (mekanikë, elektrikë, ndërtim). Ndikimi i gjuhës shkencore-teknike mbi atë të përgjithshme letrare do të forcohet më shumë në të ardhmen, sepse shkenca dhe gjuha e saj po fillojnë të luajnë një rol gjithnjë e më të madh në zhvillimin e kulturës në përgjithësi. Nën ndikimin e këtyre faktorëve leksiku terminologjik dhe leksiku i përgjithshëm sa vijnë e po afrohen me njëri tjetrin, ku si bazë ndërlidhëse po shërben leksiku i intelektualizuar që gjallon në të dyja makroshtresat.

Fjalët kyçe: *fjalë të zakonshme, terminologjitë teknike, formimet terminologjike shqipe.*

Hyrje

Duke u nisur nga gjendja e studimeve të derisotme, ku mungojnë studimet e vështirimit të terminologjisë në rrafshin e historisë së formimit të tyre, do të ishte e dobishme që pikërisht të ndërmerren punime shkencore dhe monografi për studimin e kësaj ane të terminologjisë. Nga ana tjetër, kjo problematikë mund të lidhej në mënyrë të veçantë me formimin në rrjedha të kohërave të terminologjisë teknike të ndërtuar mbi bazën e fjalëve të gjuhës amtare, të cilat janë ngritur në nivelin e termave për emërtimin e koncepteve të specializuara të kësaj fushe. Kështu p.sh. mund të sillen një varg fjalësh, që takohen qysh në veprën “*Meshari*” të Buzukut (1555) të cilat sot përdoren edhe si terma jo vetëm drejtpërdrejt në fushat e sotme teknike, si: *fuqi*, *forcë*, *bosht*, *rrotë*, *rrotullohet* (*rrotulluem*) etj. Siç shihet, mbi këtë bazë janë krijuar kryesisht formimet terminologjike shqipe, krahas formimeve të ardhura nga gjuhët e huaja, si edhe ato të ndërtuara mbi bazën e brumit të shqipes dhe modeleve të tipeve fjalëformuese (termformues) të saj, si: *boshtor*, *i rrotullueshëm* etj.

Në kuptimin e përgjithshëm leksiku teknik mund të shihet si një shtresim i gjerë i përbërë njësisht (njëfjalëshe ose togfjalësha), që funksionon dhe që identifikohet në fusha të ndryshme të dijes i kufizuar nga ana e njohjes dhe e përdorimit të tij në ligjërim të zakonshëm nga folësit. Nga pikëpamja e zanafillës së krijimit të tij në rrjedhë të kohërave deri në gjendjen e sotme ai mund të vështrohet edhe si formim nga fjalë të zakonshme, si edhe në zhvillimin e tyre të mëtejshëm, si njësi që ndahen në dy grupime të mëdha në vartësi nga dy stadi kalimi të tyre nga format e leksikut special: të ulët deri në forma të leksikut special të lartë, ku si bazë kalimi shërben ngritja e tyre nga një koncept i ulët në atë të lartë. Drejtpërdrejt ato lidhen si me fjalë të zakonshme, ashtu edhe me njësi të një niveli më të lartë konceptor, siç janë termat, të cilët mund t’i quajmë ose njësi speciale të nivelit shkencor-teknik ose njësi të specializuara, meqë lidhen me fusha të veçanta të identifikuar të dijes.

Nga gjendja e sotme në thellësi të shekujve dhe prej andej në gjendjen e sotme

Objekte me interes të veçantë studimi përbëjnë termat teknike shqip, të cilët mund të vështrohen në gjendjen e tyre *në kohën e sotme*, të konsoliduar si terma, të diferencuar në mënyrë sistematike e të mëvetësuar sipas fushave të dijes e duke zbritur shkallë-shkallë në gjendjet e tyre *në thellësi të kohërave*, në rrugën e zhvillimit *mbi bazën e fjalëve shqipe deri në nivelin nistor*, të evidentuar në formën e shkruar të gjuhës shqipe, që fillon me “*Mesharin*” e Buzukut (1555) (Ashta I, 2000:141). Prej këtej, pikërisht, kanë nisur e vijuar realisht zhvillimin nga ana e kundërt mbi bazën e asaj gjendjeje për aq të evidentuar *si formim stilor i vetëm*, siç është *stili fetar*, i cili, si *nënstil kishtar*, është përcjellë në ngjitje zhvillimi deri në ditët e sotme, me ngritje e ulje për shkaqe historike, ideologjike apo politike, si edhe kushtëzuar nga niveli i zhvillimit të gjuhës kombëtare letrare shqipe dhe të stileve të saj. Vështrimi nga kjo pikëpamje i stilit fetar (Lloshi, 2011:277-280) të gjuhës shqipe, i sendërtuar në nënstilin kishtar të “*Mesharit*”, lidhet edhe me përmbajtjen e veprës (“*Meshari*”) (nga *meshë* → *meshar*), pra, si *veprimtari fetare brenda kishës*, e prej këtej në gjuhë (=stil) kishtar, si gjuhë e zhvilluar shqipe në nivelin e këtij stili.

Pikërisht ky nënstil përmban të ngjizur në vetvete një varg tiparesh strukturore e përmbajtjesore, mbi bazën e të cilave është mbështetur zhvillimi i mëtejshëm i leksikut të tij nga *fjalët e zakonshme*, *fjalët profesionale* (të *zanateve* e të gjitha *artefakteve* shqiptare) deri në formësimin e tij, si leksik i nivelit të lartë shkencor-teknik në kohën e sotme, *të diferencuar*, *të identifikuar e të mëvetësuar sipas fushave të dijes*. Mund të sjellim si shembull: *prift*₁ (subjekt fetar) (tek “*Meshari*”) dhe *prift*₂ si term i fushës së arkitekturës, pas krijimit të kësaj fushe, pasqyruar në Fjalorin përkatës të arkitekturës me gjuhët e huaja në Fjalor 12 (1969:71): (ang. *mandrel*, fr. *clé pendante*, it. *monaco*, rus. *babka*) (“tra mbështetës”, si term i formuar si figurë metafonike-metonimike, i pasqyruar nga e njëjta shenjë fjalë e zakonshme *prift*).

Modellet e krijimit të sistemeve terminologjike nisin qysh me “*Mesharin*”, nga mikrosisteme leksikore, si lidhje fjalësh të zakonshme, si: *forcë* → *forcuom* → *i forcuom* (të *forcuemit*) - *forcuos*, kurse sot këto lidhje janë të pranishme në çdo terminologji dhe shfaqen si krijime mikrosisteme e makrosisteme në formë vargjesh fjalëformuese (Memisha, 2009:106-122), që përfshijnë mbarë leksikon terminologjik e, në veçanti, leksikon teknik, sidomos njësitë që shërbejnë si tema prodhuese të lidhura në vargje sisteme, si: *ujë, ajër, vaj, sjell, mbledh, ngroh, gyp, kanal: ujęsjellës – ujęmbledhës – ujęngrohës – vajsjellës – vajmbledhës – vajngrohës – gyp vajsjellës – gyp vajmbledhës – kanal vajsjellës*. Këtu futen edhe formimet me prejardhje të lidhura në sisteme me përbërje simetrike: **vaj**: *vaj – vajor – vavis – vavisje – vavisës-e – vavisës-i = uję – uјor – uјis – uјitje – uјitës-e – uјitës-i = ajër – ajror – ajris* etj. Mund të vërehet se njësitë *ujë, vaj, ajër, mbledh, sjell, ngroh* takohen që nga “*Meshari*” (*ujë, ajër, enmbëljedhunë* (mbledh), *engrohunë* (ngroh)).

Qysh në fillesat e ndërtimit të terminologjive teknike e në vijim, e në mënyrë të veçantë në kohën e sotme, termat shqip, një pjesë të ardhur qysh nga lashtësia e largët si *fjalë të zakonshme*, kanë shërbyer e shërbejnë *për shqipërimin e termave të huaj* dhe gjatë këtij procesi krijohen edhe çifte e vargje dysore me termat shqip, që funksionojnë krahas atyre të huaj ose si zëvendësues të tyre, si: *shtypje* $\leftarrow$ *trysni* $\leftarrow$ *presion*; *shpejtim* $\leftarrow$ *përshpejtim* $\leftarrow$ *nxitim* $\leftarrow$ *akselerim*.

Zhvillimet e leksikut në rrafshin e zhvillimeve të stileve të gjuhës

405

Ka rëndësi të theksohet se *leksiku teknik*, si pjesë e stilit shkencor-teknik, si formim në zanafillë dhe më vonë i konsoliduar, lidhet me formimin e fushave teknike të dijes dhe i përket kështu periudhës pas viteve 1912-1920. Megjithatë, vështruar në rrafshin e stileve të gjuhës, ai lidhet, *sikurse edhe me stilin fetar edhe me stilet e tjera*, siç është *stili politiko-shoqëror* (i kushtëzuar nga zhvillimet shoqërore-kulturore në vend si krijimi i shoqërive, kulturore-politike, shtypi i tyre) nga i cili në leksikun teknik u huajtën terma të përgjithshëm, fjalë abstrakte për krijimin e termave togfjalësh si: **kusht**: *kusht politik, kusht shoqëror* dhe më vonë: *kusht teknik, kusht i baraspeshës*. Po kështu u futën në terminologji teknike: nga: *gjendje paqeje, gjendje lufte* më vonë *gjendje e ngurtë, gjendje e gaztë* (fiz., mek.). Po kështu: *sistem, strukturë, aftësi; sistem tokëzimi* (el.), *strukturë kokrrizore* (mek.), *aftësi mbajtëse* (nd.), *aftësi përçuese* (el.) etj.

Lidhjet e njësive njëra me tjetrën dhe kalimet e tyre nga njëra njësi në tjetrën

Nëpërmjet njësive, të evidentuara në prerje të ndryshme kohore, mund të vështrohen lidhje të njësive njëra me tjetrën dhe kalimet e tyre nga njëra njësi në tjetrën si *fjalë* → *profesionalizëm* → *term* (në kohën e sotme). Kështu, p.sh., fjalën *shtëpi* e gjejmë qysh tek Buzuku dhe vijon tek autorë të tjerë, por ajo deri sot nuk e ka krijuar statusin e termit në fushën e ndërtimit e në ndonjë fushë tjetër, kurse në vend të saj në terminologjinë e ndërtimit është specializuar si term *ndërtesë*, i cili, nga ana e vet, është përdorur si fjalë për herë të parë tek Kristoforidhi (Ko/6).

Po kështu *dritare* sot përdoret si term në nd. dhe e terminologjizuar në disa fusha: *dritare* (fryrjeje) (met.) - *dritare* (diskete) (inf.). Ajo është krijuar për herë të parë nga N. Frashëri (rreth vitit 1900) (Pasho, 1991:101-116) dhe si e tillë nuk takohet tek autorët e mëparshëm. Në vend të saj nuk mund të përdorej më parë as *penxhere* si turqizëm; si e tillë del për herë të parë tek Fj. 1954 (FGJSH, 1954:388). Tek autorët e tjerë, duke filluar nga Buzuku takohet *fënestrë* (Bz., Bu., Bg.) si fjalë e huaj italiane.

- a) Nga gjendja e sotme në rrjedhë të kohërave, tek “Meshari” i Buzukut si pikënisje, si dhe vepra të tjera, dhe prej andej deri te Fj. 1954.
- b) Nxjerrja e leksikut plotësues të çdo autori (që takohet vetëm tek ky autor, me përjashtim të leksikut tek “Meshari”, i cili jepet i plotë) nga e kaluara (Buzuku deri në Fj. 1954), si edhe emrat e autorëve në mënyrë të koduar:
- c) Paraqitja më vete në formë të listuar, të renditur alfabetikisht, të fjalëve të çdo autori, të grupuara sipas katër pjesëve të plotkuptimshme të ligjëratës, si fjalë leksikore: emra, mbiemra, folje, ndajfolje, të cilat kanë hyrë sot në sistemet terminologjike teknike në shumë funksione: si fjalë e kaluar drejtpërdrejt në terma (*bosht, rrotë, fuqi*), si fjalë të terminologjizuara (*qafë, dritare*), si termoelemente në togfjalësha terminologjik (*i mprehur* → *majë e mprehur, i rëndë* → *plug i rëndë*), si edhe si njësi, të përdorura në kombinim me terma, si ndajfoljet: *thellë (enthellë)* (punoj *thellë*), *rrotull* (vjen *rrotull*).
- d) Trajtimi i veçorive të leksikut të çdo autori, nga pikëpamja leksikore, fjalëformuese etj., në përjasje njëri me tjetrin, duke nxjerrë në pah dinamikën e zhvillimit të çdo njësie në rrjedhë të kohërave.

Leksiku i nxjerrë nga “Meshari “ (1555) Gjon Buzuku (Bz/1) (emra, mbiemra, folje, ndajfolje) (Ashta I, 1996:244-494)

Në vazhdim po paraqesim disa emra, mbiemra, folje, ndajfolje:

Emra: *abundancie-ja=bollëk, ajër-i, aliment-i=ushqim, ballë-të, bark-u, bosht-i, bukë-a, derë-a, dorë-a, forcë-a, fre-ni, fuqi-a, furrë-a, gozhdë-a, kry-e, krq-ja, prif, rrotë-a, qerr-i, spinë-a, shtëpi-a, shtyllë-a, unazë-a, yll-i* etj.

Mbiemra: *i afëruom,, i artë, i butë, i djegunë, i enbathunë, i engramnë, i forcuom, i lirë, i madh, i vogë, i zi etj.*

Folja: *afëruom, dëlirunë, enbushunë, forcuom, lyem, sjellë, tjerrunë, vonuom etj.*

Ndajfolje: *fortë, jashtëposh, qetë, rrall, shpesh, tepërë etj.*

Përpunimi i lëndës: “Meshari” i Gj. Buzukut (Ashta I, 1996:113-494)

Leksiku i klasifikuar:

Gjithsej *emra*: 152

Emra të huaj: 15

Emra popullorë: 4 (që sot shfaqen sit ë tillë, si: *gastare* → *xham*, *barrë* → *ngarkesë*, *gurrë* → *burim*, *pjacë* → *shesh*).

Foje: 106

Mbiemra: 96

Mbiemra të huaj: 24

Ndajfolje:(*bashkë, thellë, fort, jashtë, kështu, kundër, larg, pak, përpjetë, poshtë, qetë, rrallë, shpesh, shpejt, shprazët*): 15

Potencialisht të terminologjizueshëm: 25-në Fjalorët e sotëm terminologjikë.

Si terma potencialë të drejtpërdrejtë: 25

Për një paraqitje më konkrete të sintetizuar dhe skematiko-modelore po sjellim rrugën e zhvillimit të kuptimeve (koncepteve), të tri fjalëve qysh nga Buzuku e deri sot, *kryq, bosht* dhe *rrotë*.

Kryq: Tek Buzuku del fjalë me kuptim të prejardhur: “*tih prift bani kryq*”, pra, si shenjë gjestore, duke imituar *kryqin* tek kryqëzimi i Krishtit (tek Golgota-kafka) (Enciklopedia e përgjithshme e Oksfordit 2006). Kjo do të thotë se *kryq* tek Buzuku nënkupton paraekzistencën e bazës sendoro-konceptore të njëjtë të fjalës *kryq* në kuptim të prejardhur. Më afër me kuptimin e *kryqit* si shenjë gjestore (e bërë nga prifti tek Buzuku) është *kryq* me kuptim “si objekt i imituar dhe që mbahet i varur në qafë”. Duke vijuar me zhvillimin e konceptit “*kryq*” brenda së njëjtës shenjë *kryq* deri në ditët tona, do të vërejmë se *kryq* takohet si term në togfjalëshin terminologjik *kryq* i *Maltës* (mekanikë: pjesë që bën transformimin e kahes së lëvizjes), që është formuar si term mbi bazën e të njëjtës ide (kuptim metaforik, sipas ngjashmërisë me *kryqin* me kuptimin e vet fillestar (primitiv).

Në mënyrë skematike rrugët e zhvillimit të njërive *kryq, bosht, rrotë* mund të paraqiten si më poshtë:

(1)	(2)	(3)
Objekti	Fjala/termi	Përmbajtja konceptore

kryq₁

tek Buzuku si shprehës i kuptimit konkret “vend i kryqëzimit” (“tëh jetëh vu enbeh kryq”=të jetë vënë në *kryq*).

↓

kryq₂

tek Buzuku si shprehës i kuptimit të prejardhur

↓

konkret “objekt i imituar që mbahet në qafë” (“për kryqt e mundimet të tu”=për kryqin dhe mundimet e tua).

kryq₃

↓

tek Buzuku si shprehës i kuptimit “shenjë gjestore” (“*tih prifti bani kryq*”).

kryq₄

si kuptim (koncept) teknik sot “mekanizëm në formë kryqi, *kryqi i Maltës*” si terminologjizim (mek.) (Fj. i mek. 16).

(1)

(2)

(3)

Objekti

Fjala/termi

Përmbajtja konceptore

bosht₂ (tek Buzuku si shprehës i kuptimit të prejardhur (“gishtat eh sajh muorëh boshtneh e fesëh”, fusim (lat.).

↑

bosht₁ (jo tek Buzuku) i nënkuptuar nga vjen **bosht₂** si kuptim konkret, që supozohet se ka ekzistuar në gjuhë në kohën e Buzukut.

↓

bosht₃ sot, si fjalë e terminologjizuar “*pjesë e makinës që rrotullon pjesë tjera*”, “*bosht i makinës*” (Fj. mek. 16).

(1)
Objekti

(2)
Fjala/termi

(3)
Përmbajtja konceptore

rrotë₁

↓

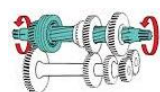
tek Buzuku si shprehës i kuptimit konkret (“*rrotë e qerrit*”).

rrotë₂

↓

sot, si shprehës i një kuptimi të afërt me thelb të njëjtë konceptor “*rrotë₂ e makinës*”.

rrotë₃

sot, si term i riterminologjizuar nga koncepti **rrotë₂** → “*rrotë₃ transmisioni*”) ”

Klasifikimi i leksikut të “Mesharit” në raport me leksikun e sotëm terminologjik teknik

Leksikun e “Mesharit” mund ta ndanim në raport me leksikun e sotëm teknik dhe me leksikun e korreluar me të, me atë joteknik, në katër grupe:

1. Në fjalë (nga Buzuku) të kaluara drejtpërdrejt në terma teknikë të sotëm,
2. Në fjalë të kaluara në terma joteknikë (të fushave joteknike) dhe më vonë kanë kaluar në terma teknikë,
3. Në fjalë (nga Buzuku) të përfshira sot në përbërje të togfjalëshave teknikë, që shërbejnë kryesisht si termelemente. Këto ndahen në:
 - a) Në fjalë të ligjërimit të thjeshtë dhe
 - b) Në fjalë të leksikut libror.
4. Fjalë ndajfolje që përdoren në kombinim me folje terma.

Fjalë të kaluara drejtpërdrejt në terma teknikë të sotëm

a. Fjalë me bazë sendore-konceptore (Thomai, 2009:74) të njëjtë me termat teknikë të sotëm ose me thelb kuptimor (konceptor) të njëjtë (dhe të përafërt). Këto fjalë, një pjesë e të cilave tek Buzuku kanë shërbyer si profesionalizma (fjalë të zanateve), mund të ndihen (tek Buzuku) nga pikëpamja e sotme, si terma. Po shënojmë në kllapa elementin desemantizues të fjalëve dhe termave (me kontekst (Bz), me fushë tematike, përkufizim, barasvlerës i huaj (lat. ose it.):

a.1. Emra

rrotë (e qerrit)¹ → rrotë (makine)
forcë (forza (it.)) → forcë (fiz., mek.)
fuqi (forza (it.)) → fuqi (fiz., mek.)
masë (mensarum (lat.)) → masë (fiz., mek.)
hekur (“drynë en hekur”) → hekur (met.).
ajër (“en ajërë”) → ajër (mek.).

b. Kuptim sendor-konceptor implikues (i nënkuptuar, si burim i kuptimit të prejardhur (jepet me formulën: i prejardhur ← i drejtpërdrejtë)

b.1. Emra

- bosht “gishtatesh e jeh muoreh boshtëneh e fesë” ← “boshtëneh e fëseh” ← bosht (i tjerres, i furkës, i qerrit) (fusim (lat.)) → bosht¹⁶ (i makinës) (mek.).
- tra “tra që ty të jetë ndër sy”¹ ← tra (i shtëpisë)¹ → tra (nd.).
- ar “thesar ari” ← ar (kim., met.).
- argjend (argjend) (“thesar argjendi”) ← argjend (kim., met.).
- gastare (qelq) “enë qelqi” ← gastare (qelq).
- armë (“armë e së drejtës”) ← armë (usht.).

b.2. Mbiemra (Përcaktimi nga sot në të shkuarën dhe anasjelltas)

b.2.1. Mbiemra të veçuar (që shprehin sot specifikat e fushës së dijes)

i artë ← ar
i druajtë ← dru
i ndërryom ← ndërruom
i ndryshkunë ← ndryshkunë
i ngarkuom ← ngarkuom
i ergjandë ← ergjend (argjend)

b.2.2. Mbiemra në mikrosistem : mbiemra ← folje

i forcuom ← forcuom

i lëkundunë ← lëkundunë

etj.

b.3. Folje

b.3.1. Folje të veçuara:

bartunë, brejtunë, depërtuom, djegunë, enbëluom, endrequnë, enbushunë.

Fjalë nga fusha joteknike që kalojnë në fusha teknike (me kuptime (koncepte) të dyzuara dhe që terminologjizohen (Fjalë të grupuara me kuptime mbizotëruese)

Pjesë të shtëpisë, objekte brenda dhe afër saj:

derë₁⁽¹⁾ → derë_{1.1}(nd.) → derë₂ (e furrës) (mek.)

fënestrë₁⁽¹⁾ (dritare) (nd.) → dritare_{1.1} (ndërt.) (nd.) → dritare₂ (e fryrjes) (met.)

derë₁ → derë₂ (nd.)

dorezë₁ → dorezë₂ (dore) (nd.)

fondament₁ → fundament₂ (ndërtese) (nd.)

gozhdë₁ → gozhdë₂ (nd.)

grazhd₁ → grazhd₂ (nd.)

gropë₁ → gropë₂ (fondamenti, themeli) (nd.)

prak(g)₁ → prag₂ (ndërtese) (nd.)

prak₁ (g)₁ → prag_{1.1}. (ndërtese) (nd.)

pus₁ → pus₂ (nd.)

shtëpi₁ → shtëpi₂ (ndërtese) (nd.)

shtyllë₁ → shtyllë₂ (nd.)

etj.

Pjesë të trupit të njeriut, objekte të lidhura me të:

ballë₁ → ballë_{1.1} (anat.) → ballë₂ (ndërtese) (nd.)

brez₁ → brez_{1.1} (merc.) → brez₂ (furre) (mek.)

brinjë₁ → brinjë₂ (shtylle) (nd.)

faqë₁ → faqe₂ (muri) (nd.)

dorë₁ → dorë₂ (mekanike-roboti) (mek.)

fy₁ → fy₂ (uji) (mek.)

gisht₁ → gisht₂ (lidhës) (mek.)

glu₁ → glu₂ (gju₂) (boshti) (mek.)

gjuhë₁ → glushë₂ (gjuhë) (kapëse) (mek.)

gojë₁ → gojë₂ (tubi) (mek.)

grusht₁ → grusht₂ (lëshimi) (mek.)

korp₁ (trup)₁ → trup₂ (thike) (mek.)

krah₁ → krah₂ (vinçi) (mek.)

krye₁(kokë)₁ → kokë₂ (makine) (mek.)

undë₁ (hundë)₁ → hundë₂ (spërkatëse) (mek.)

vesh₁ → vesh₂ (plugu) (bujq.)

zemërë₁ (zemë)₁ → zemër₂ (kabllloje) (el.)

(etj.)

prift₁ (nd.) → prift_{1.1}. (fet.) → prift₂ (nd.),

peshk₁ → peshk_{1.1}. (zool.) → peshk₂ (kurriz peshku) (mek.) (dhëmb kurrizpeshku) (mek.),
dash₁ → dash_{1.1}. (zool.) → dash₂ (hidraulik) (nd.).

Fjalë mbiemra të përfshira sot në togfjalëshat terminologjikë

1. Fjalë të ligjëritimit të thjeshtë: *i bardhë (gizë e bardhë), i butë (gizë butë), i nxehtë (ajër), i errët (xham), i ftohtë, i gjanë, i keq, i kuq, i lagët, i lehtë (plug), i madh, i mirë (kontakt), i plotë, i randë (plug), i thatë (fërkim), i vdekur (pikë).*

1.1. Fjalë librore + të zanateve: *i artë (prerje), i argjend, i mprehur.*

2. Fjalë joterma (këtu: ndajfolje) por që futen në lidhje sintagmatike me terma dhe fjalë të tjera të leksikut joterminologjik: *enthellë (thellë: punoj (thellë), fort (goditunë fort), kondra, jashtë (qit jashtë), përposh (posh), qetë, rrall, shpesh, shpjert (shpejt).*

3. Fjalë e huaj ose hibride, e cila është shqipëruar më vonë

fënestrë → dritare⁷, fragjilitat → brishtësi⁸, fundament → themel, fëdigunë → lodh, fëtigë → lodhje, korp → trup, kurt → oborr, makullë → njollë, pont → pikë, temperoj → kalit.

4. Fjalë e huaj ose hibride, e ardhur deri në ditët e tona (e pashqipëruar):

fabrikuom (fabrikoj), shtampuom (shtampo), komanduom (komandoj)

5. Fjalë dialektore e zëvendësuar më vonë me fjalë të përgjithshme

gastare (qelq, xham), maganjë (mangësi), qerr (karro), konop(litar).

6. Fjalë që kanë shërbyer për zëvendësimin e termave të huaj ose për diferencimin konceptor të termave të sotëm:

trajtë (formë), ballë (front), bosht (aks), çast (moment), grimcë (korpuskul), dëlirë (pastroj), i ngjeshun (i komprimuar), i nxitur (i eksituar), i këmbyer (i alternuar), i përdamë (i distribuuar), i ndrequr (i riparuar, i rimontuar) (ndreq, riparoj), ndej (tensionoj), lëkund (oshiloj).

7. Vështrimi i fjalëve nga pikëpamja e sinonimisë:

i dëlirë-i purifikuar, trajtoj-punoj.

8. Vështrimi i fjalëve nga pikëpamja e antonimisë:

i bardhë-i zi-i kuq, i gjatë-i shkurtër, i rëndë-i lehtë, i nxehtë-i ftohtë, i dëlirë-i purifikuar, dëlirë-purifikoj, i mirë-i keq, i gjatë-i shkurtër.

Lidhje korrelatuese fjalëformuese:

a. Emra konkret → folje/mbiemër:

punë - punuom

forcë - forcuom

rrotë - rrotulluom

ar - i artë

b. Mbiemër → folje → mbiemër prejppjesor:

i lirë – liroj - i liruor

i rëndë-rëndo

c. Ndajfolje-emër konkret-mbiemër-pjesor:

fort – forcë – forcues – forcoj – i forcuar

d. Ndajfolje-mbiemër:

thellë (enthellë) – i thellë

e. Parashtesë+folje (për+afër): përafroj→i përafruar

Përfundim

Terminologjitë teknike kanë prejardhje nga fjalë të lidhura me koncepte të ardhura qysh nga lashtësia e largët nga vende të ndryshme të botës, si universale gjuhësore, që kanë kaluar nga njëra gjuhë në tjetrën në kohëra të ndryshme, të përkthyer, të përshtatura, si huazime ose edhe fjalë vetjake (vendëse). Ato janë përdorur si fjalë speciale në fusha të ndryshme të veprimtarisë njerëzore, më vonë si terma në terminologjinë teknike, dhe në terminologjitë e fushave të tjera të dijes, siç ka ndodhur edhe në leksikun shqip.

Nga sa parashtruam në punim na bën të hamendësojmë se pjesa më e madhe e leksikut të nxjerrë nga “Meshari” i Buzukut (si gjallues në kohën e vet, i përshtatshëm, i krijuar) dhe me kuptime të prejardhura (të figurshme, të krijuara me bazë metaforike metonimike, sinekdotike (si **armë** “arma e së drejtës”, *ar* “thesar ari”) t’i konsiderojmë si të korrelatuara me kuptimet e drejtpërdrejta, nga të cilat *ato mund/duhet të kenë ardhur, ndonëse nuk takohen në veprën e Buzukut*) por, si të tilla, *duhet të kenë ekzistuar, pra, me formë primare* (“armë e së drejtës”) (*ar* “thesar ari” nga *ar* si *metal i çmuar*, të cilat si *armë, ar* etj., s’kanë qenë në këtë kuptim në vepër, meqë *s’ka qenë nevoja për to ose nuk i përgjigjeshin objektit të temës së veprës*, siç mund të kenë qenë të tilla rrotë “rrotë e qerrit”, *hekur* “drynë en hekur”).

Vështuar nga zhvillimet e derisotme të fjalëve *bosht, rrotë, kryq* (që takohen tek Buzuku) si fjalë të zakonshme dhe si terma(sot) mund të konstatohet se *kalimi i kundërt i tyre nga kuptime konkrete teknike në ato të prejardhura* (të figurshme) mund të çojë në gjendjen e dikurshme të tyre, të dhënë si të tillë tek “Meshari”, si terma të shterminologjizuar si: “*bosht i çështjes*”, “*rrotë e fatit*”, “*i vuri kryqin*” (siç janë dhënë sot në Fj. ‘80).

Referencat

- [1]. Ashta, K.: “*Leksiku historik i gjuhës shqipe IV*”, “CAMA-PIPA”, Shkodër, 2002, f. 108-388.
- [2]. Ashta, K.: “*Leksiku historik i gjuhës shqipe II*”, BOTIMET TOENA, Tiranë, 1998, f. 53-89.
- [3]. Ashta, K.: “*Leksiku historik i gjuhës shqipe I*”, Shkodër, 2000, f. 141.
- [4]. Ashta, K.: “*Leksiku historik i gjuhës shqipe I*”, SHTËPIA BOTUESE “Luigj Gurakuqi”, Shkodër, 1996, f. 244-494.
- [5]. Ashta, K.: “*Leksiku historik i gjuhës shqipe II*”, BOTIMET TOENA, Tiranë, 1998, f. 164-309.
- [6]. Ashta, K.: “*Leksiku historik i gjuhës shqipe III*”, Shkodër, 2000, f. 91-295.
- [7]. Çabej, E.: “*Studime gjuhësore*”, II, (P-Zh), RILINDJA, Rishitinë, 1976, f.12.
- [8]. Çabej, E.: “*Meshari i Gjon Buzukut (1555)*” (2), RILINDJA, Prishtinë, 1988.
- [9]. Domi, M.: “*Probleme të historisë së formimit të gjuhës shqipe*”, në “STUDIME FILOLOGJIKE”, nr.4, Tiranë, 1982, f. 11-31.
- [10]. “*Fjalor i gjuhës shqipe*”, Tiranë, 1954, f. 388.
- [11]. “*Fjalor i termave themelorë të bujqësisë*”, Tiranë, 2006, f. 283.
- [12]. “*Fjalori i termave themelorë të mekanikës*” (shqip-anglisht-frëngjisht-italisht-rusisht), Tiranë, 2002, f. 528.
- [13]. Kristoforidhi, K.: “*Fjalor shqip-greqisht*”, RILINDJA, Prishtinë, 1977.
- [14]. Lloshi, Xh.: “*SHQIPJA gjuhë e hapur dhe dinamike*”, ONUFRI, Tiranë, 2011, f. 277-280.
- [15]. Luli, F.: “*Fjalor biblik dhe i termave fetarë*”, “Camaj-Pipa”, Shkodër, 2004.

- [16].Memisha, V.:“*Termet-togfjalësh në fjalorët shpjegues të shqipes*” në “GJENDJA DHE ZHVILLIMI I TERMINOLOGJISË SHQIPE PROBLEME DHE DETYRA” Konferencë shkencore, Tiranë, 2009, f. 106-122.
- [17].Paci, E.:““*Meshari*” i Buzukut në studimet e Camajt dhe të Rizës”, në “STUDIME FILOLOGJIKE”, nr.3-4, Tiranë, 2010, f. 121-128.
- [18].Pllana, G.: Pllana, S.: “*Fjalë potenciale drejtpërdrejt për terma teknike tek Lekë Matrënga, PjetërBudi, Frang Bardhi dhe Pjetër Bogdani*”, ALBANOLOGJIA - International Journal of Albanology, UT Tetovë, 2020, f. 27-34.
- [19]. Riza, S.:“*Pesë autorët më të vjetër të gjuhës shqipe*”, Krestomaci thjeshtë gjuhësore (dispencë), Tiranë, 1961.
- [20].Thomai, J.:“*Prejardhja kuptimore në gjuhën shqipe*”, Tiranë, 2009, f. 74.